

könyv
könyvtár
könyvtáros

1999
január

Szent Jeromos. A. DÜRER fametszete, 1492

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

8. évfolyam 1. szám

1999. január

Tartalom

Könyvtárpolitika

Papp István: Ha halkán szól a zene, akkor is lehet táncolni	3
Városi Nyilvános Könyvtár (Dokumentum)	16
Bényei Miklós: Közkönyvtárak az idő sodrában	21

Műhelykérdések

Kökény Vera: Interperszonális kapcsolatok gyermekkönyvtárban	27
Lakatos Éva: Gyermekkönyvtári konfliktushelyzetek és kezelésük	34
Németh Tiborné: A Vas megyei községi könyvtárak helyzetének alakulása 1989 és 1997 között	41

Fórum

Bánhegyi B. Miksa: Levél Szent Jeromoshoz	54
Az Informatikai és Könyvtári Szövetség hírei	56
Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjaihoz	57

Lapunk e számának képeit Bánhegyi B. Miksa cikkéhez válogattuk.

From the contents

István Papp: The role of innovation in libraries after the political changes (3);

Miklós Bényei: Public libraries in the changing times (21);

Miksa B. Bánhegyi: The patron saint of librarians St. Jerome (54)

Cikkeink szerzői

Bánhegyi B. Miksa, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár igazgatója; *Bényei Miklós*, a Debreceni Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese; *Kökény Vera* pszichiáter; *Lakatos Éva*, a Győri Megyei Könyvtár osztályvezetője; *Német Tiborné*, a Szombathelyi Megyei Könyvtár munkatársa; *Papp István*, a FSZEK főigazgató-helyettese

Szerkesztőbizottság:

Biczák Péter (elnök)

**Borostyániné Rákóczi Mária, Kenyéri Kornélia,
Poprády Géza, dr. Tóth Elek**

Szerkesztik:

Győri Erzsébet, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Poprády Géza**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Készült az OSZK Nyomdaüzemében

Felelős vezető: **Burány Tamás**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói iv. Munkaszám: 98.274

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár

Előfizetési díj 1 évre 3000 forint. Egy szám ára 250 forint

HU-ISSN 1216-6804

Ha halkán szól a zene, akkor is lehet táncolni

Egy huszárcapitány példája

Élt egyszer Magyarországon egy huszárcapitány. Részt vett a napóleoni háborúkban. A lipcsei csatában döntő jelentőségű üzenetet közvetített Blücher és Bernadotte között, és megjárta az olaszországi csatatereteket is. Metternich megbízásából diplomáciai küldetéseket teljesített. A gróf a legmagasabb körökben forgott nemcsak Bécsben, hanem az európai fővárosokban is. Beutazta Európát, Kis-Ázsiát, amerikai utat tervezett. Súlyt helyezett arra, hogy mindenből a lehető legjobb álljon rendelkezésére. Vadásztársai a szerencsének tulajdonították, hogy előtte van a leggazdagabb teríték, mert nem vették észre, hogy az ő puskája a legjobb angol márka, kutyája pedigréje pedig kifogástalan.

Amikor először járt Angliában, egy gázgépet vásárolt – és a doveri vámhivatalnok lepénzelése árán – hazacsempészte. Itt most egy hosszabb, betűhív idézet következik a gróf németül – és más nyelveken – írott naplójából.

„1815. december 13. 166–169. p.)

So sehr ich das *Warten* and *harren* – vom Herzen hasse – da doch in der Welt gar nichts lächerlicheres in der Natur lebt als ein *geduldiger Mann*, so muss ich gestehen vergieng der Tag ziemlich unruhig – folglich nicht ganz langweilig. – Ich hatte ein Model{1} von der Gas-Machine die mir viel Mühe und Arbeit kostete, und die nur mein fester Wille und meine Beharrlichkeit erzwingen konten – Die herüber zu bringen – war nun meine Sorge, und ich kann sagen Ängstlichkeit – da doch auf diese Art Exportation der Maschinen – Todesstrafe gesetzt ist – Die wollte ich nun auf keine Weise verdienen – und gieng mit vieler *Offenheit* zu Werke = da in meinem Handwerk – mir das Schicksal viele Chancen gelassen hat – auf eine hübsche Art zu sterben, und ich doch nicht ganz gerne hätte – für eine Gaslicht Engen aufgehengt zu werden. – Es haben auch mehrere meiner Berkannten – viel darüber gelacht, dass ich mich mit Maschinen, besonders aber mit der, die für die Beleuchtung dient – in meinem Aufenthalt in England so viel abgegeben habe =. Sonderbar ist's aber auch wenn ein Husaren-Rittmeister – 3 stunden alle Tage, nicht nur von Machinisten – aber von denen Arbeitmännern selbst = Theoretische- und practische Prelection nimt – und in der Früh von Baum Öhl – und auf dem Abend von Eau de Razumofsky träufelt. In England sind nach meiner Idee aber 3 Dinge nur die man lernen muss – und all das übrige is nichts – *die Constitution* – *die Maschinen* – und *die Pferde Zucht* Ich gab mich also denen Maschinen =. Die Dampfmaschine ist für unser Land unnütz.

Eine Bierbräue Maschine ist hassenswerth da das Bier dem Menschen dumm und schläfrig macht

Es musste also die Gaslicht Maschine sein, auf die ich mich verlegen sollte – das war mein Wille – und ob ich in dem fest war, oder sein werde – soll Zinkendorf bald sagen = = Mit L. 2 war die grosse entreprise gerichtet – und der stolze Engländer, als Mautbeamter masquirt – rückte dem Hut vor mir nicht – verkaufte aber um 4 Ducaten beiläufig – die Seele seiner Nation – eine Maschine – - -

Dem Tag des Windfeiern{s} hab ich also zwischen, Bestechen eines könig{lich} britischen Maut und Zoll Beamten Liebäugeln mit der Fräulein Tochter des Hauses eingeteilt” De ez már egy másik epizód a naplóban. (Gróf Széchenyi István naplói. Szerk. és bev. Viszota Gyula. Bp. 1925. 1. köt.

Gróf Széchenyi – mert ő a szóban forgó huszárkapitány – számos utazást tett külföldön. Egyre világosabban látta az Európa fejlett részei és saját, elmaradott hazája közötti óriási különbséget. Sok honfitársához hasonlóan ő is belenyugodhatott volna, s büszkélkedhetett volna a dicsőséges történelemmel (ami nem is volt olyan dicsőséges), a magyar sajátosságokkal, a magyar életmóddal. Vagy apátiába eshetett volna, s élte volna egy tehetős arisztokrata anyagi gondoktól mentes életét. Nem ezt tette, hanem meg akarta változtatni nemzete lelki, szellemi és anyagi adottságait és körülményeit. Ahogy most mondanánk, folyamatos innovációba kezdett számos, bár kisebbségben lévő társával együtt. A magyar reformkor – a 19. század első fele – egyik legnagyobb alakjává vált. Az ő kezdeményezésére épült meg a ma is álló Lánchíd, Budapest szimbóluma, létesült a Magyar Tudományos Akadémia, szabályozták az Aldunát – hogy csak néhányat említsék művei közül. S Kossuth Lajostól kapta epitheton ornans-át: a legnagyobb magyar.

A magam részéről Széchenyi-szindrómának nevezem azt a jelenséget, ha valaki konfrontálódik a saját elmaradottsága és mások haladottsága közötti különbséggel, s bár tudomásul veszi személyi és anyagi erőforrásainak korlátozottságát, a lehetőségek határai között mindent elkövet a közte és a nála fejlettebbek közötti különbség csökkentésére. És nem veszi kedvét akkor sem, ha egyelőre nincs reális kilátása arra, hogy rövid idő alatt átütő sikert érhessen el.

A Széchenyi-szindróma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban

Egy kis túlzással mondván a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár is hasonló helyzetben volt a nyolcvanas évek elején (s talán van ma is), mint Magyarország a 19. század elején (s talán van ma is). Vagy lehetséges, hogy ez permanens állapot mindenütt, ahol lépést akarnak tartani a világ, s azon belül a saját szakterület fejlődésével? Mindenesetre a FSZEK-nek elege lett abból, hogy hazai és külföldi partnerkönyvtárai kissé szánakozva nézzenek rá azért, hogy megrekedt a szocialista évtizedek során kialakult kissé öntelt, önelégült magatartásában, s egyedül azért dicsérjék, milyen óriási fiókkönyvtárai száma (akkoriban több mint 120 fiók tartozott a rendszerhez), meg hogy milyen szép palotában van elhelyezve központi könyvtára. Munkatársainak is kezdett elege lenni abból, hogy nem jutott nekik szerep az országos könyvtári színpadon, s belefásultak a napi szakmai rutinba.

Ugyanakkor a hosszú évtizedek alatt felhalmozódott, megoldatlan problémák egyre nyomasztóbb súlyt jelentettek, egyre több értelmetlen munkafázis, egyre nagyobb kihasználatlan, elavult állománytömeg halmozódott fel, egyre nagyobb lett a különbség a között, amit a könyvtár nyújtani tudott és akart, s amit a használók kívántak. Reménytelennek bizonyult a használókat a jó öreg propaganda-módszerekkel rábeszélni arra, amire nem volt szükségük. Akik pedig mégis hűségesen kitartottak könyvtárunk mellett, azok egyre kényelmetlenebbül, lehetetlen körülmények között kapták meg – ha megkapták – a keresett könyvet.

Szerencsére a magyar könyvtárosi szakma valójában soha, még a legsztálinis-tább években sem volt elzárva a nyugati világ könyvtárügyétől. Meglehetősen jól gyarapított könyvtártudományi szakkönyvtár és igényes dokumentációs szolgálat közvetítette a szakma legfrissebb eredményeit, némi tanulmányúti lehetőség is nyílt a 60-as, 70-es években, s a magyar könyvtárügy meghatározó személyiségei, akik generációkat tanítottak és neveltek, mindig a világ mércéjét alkalmazták, akár könyvtárpolitikai koncepciókról, akár szakmai irányelvekről, akár könyvtárépítésről vagy bármilyen egyébéről volt szó.

A Széchenyi-szindrómában foglalt feszültség tehát élő volt, s hajtóerőként jelentkezett. A kérdés az, hol kezdjük a munkát.

Nem szeretnék most részletes beszámolót adni mindarról, ami történt. Nem ragaszkodnék az idősorrendhez sem. Inkább azt a megközelítési módot, hozzáállást, magatartást próbálom meg érzékeltetni a gyakorlatból vett példákkal, amely az utóbbi másfél évtizedben jellemezte könyvtárunkat.

Csak pénzzel vagy pénz nélkül is?

Amikor az ember nagyjából tudja, hogy mire is lenne szükség, mit is kellene tennie, akkor merül fel a kérdés, hogy megvannak-e hozzá az anyagi feltételek. Az első benyomása az embernek az, hogy kár belevágni az egészbe, mert újabb források megnyitása nélkül nem lehet sikeres a vállalkozás. Azután alszik egyet az ember. Megnézi, hogy miképpen hasznosítja a meglévő forrásokat. Megnézi azt is, hogy az eddigi szolgáltatások, tevékenységek mindegyike tényleg nélkülözhetetlenül szükséges-e a könyvtári ellátás szempontjából. S akkor felmerül benne, hogy talán saját eszközeinek az átcsoportosításával is megindítható az az új szolgáltatás, amely az igények felmérése után szükségesnek mutatkozik.

Így jártunk a közhasznú információs szolgálatunkkal. Sokat olvastunk arról, hogy amerikai nagyvárosi könyvtárak telefonos információs szolgálatot indítottak meg, amely esetenként évi 300 000 kérdést is megválaszol. (Őket erre egyebek mellett a belvárosok lakosainak az elővárosokba való kiköltözése is készítette.) Mi úgy vettük észre, hogy az élet dzsungelében a mindennapi túléléshez számos olyan információra van szüksége az utca emberének, amellyel mi rendelkezünk vagy rendelkezhetnénk, de ők nem tudják, honnan is kaphatnák meg. A gondolat kézenfekvő volt, de teljességgel hiányoztak a feltételek: se munkaerő, se gép, se helyiség.

Működtetett azonban a könyvtár egy szép, hagyományos tudományos-tájékoztatói részleget, amelynek fő tevékenysége abban merült ki, hogy reprezentatív, vastag bibliográfiákat állított elő. Még azt sem mondanám, hogy haszontalanok

voltak ezek a kötetek, habár kétségtelen, fő funkciójuk az volt, hogy a könyvtár letehesse őket a politikusok és más fontos személyek íróasztalára. Hasznátságuk annál szerényebb volt, különösen ha összevetjük a mindennapi létért való küzdelem igényével.

S szép lassan, majd mind gyorsabban megkezdtük ennek a részlegnek közhasznú információs szolgálattá való átalakítását. Kiderült, hogy a vastag ajánló bibliográfiákat senki sem kéri számon rajtunk, viszont hamarosan napi 800-1000 telefonhívásra, majd személyes megkeresésre adott választ az új közhasznú információs szolgálat.

S érdekes, hogy – bár a megindításához semmi külső segítséget nem kaptunk – miután hivatkozhattunk a szolgáltatás működésére, a támogatók későbbnek mutatkoztak anyagi támogatására. A postától újabb telefonvonalakat és berendezéseket, később Internet-kapcsolatokat kaptunk, a Soros Alapítványtól mikrofilmolvasót és másológépeket, a Művelődési Minisztériumtól személyi számítógépeket.

Az új szolgáltatás elfogadást nyert, megerősödött, s egyben a könyvtár nagy hatású marketing eszközévé is vált, hiszen minden egyes telefonhíváskor elhangzik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár neve.

Ha már kifested a könyvtárad, újítsd meg belülről is

Budapesti közkönyvtári rendszere még ma is 78 fiókkönyvtárból áll. (Korábban, mint említettem, számuk meghaladta a 120-at.) Ezeknek csak elenyésző része működik könyvtári célra épült helyiségben, többségük volt üzlethelyiségekben, lakásokban, családi házakban stb. kapott elhelyezést. A helyiségek mind funkcionálisan, mind állagukat tekintve sok kívánnivalót hagynak hátra. Tehát folyamatos feladatot jelent rendszeres felújításuk, karbantartásuk.

A nyolcvanas évek közepétől a fővárosi könyvtári ellátási rendszert átstrukturáltuk. Modellként a német három részre tagolt könyvtárkonceptiót, az angol kategorizált állományfelállítást, a francia, elsősorban a Grenoble-ben alkalmazott használóközeli közkönyvtárat vettük, természetesen a helyi körülményekhez igazítva. E modellek ismertek, ezért leírásuktól most eltekintek. A budapesti verzió nagyon hasonlít hozzájuk. Az ellátás alapszintjét az ún. családi vagy szomszédsági könyvtár jelenti, amelynek teljes állománya a használók leggyakoribb kérdéseinek megfelelő kérdéskörök szerint van csoportosítva. A második szint az ún. kétfedeles könyvtár, amelyben a családi fedél mellett egy hagyományos elrendezésű fedél is található. A harmadik szint, a távoli övezet valóban távoli övezet, mert létrehoztuk egy korábbi mozihelyiségben az ún. Központi Ellátó Szolgálatot, amely azokat a ritkán keresett, de a minőségi ellátás szempontjából alapvető műveket tartalmazza azzal, hogy igény esetén legkésőbb 48 órán belül a helyszínre szállítja őket.

Az új ellátási rendszert lépésről lépésre valósítottuk meg. A KESZ által nyújtott garancia alapvető jelentőségű, ezért ennek megteremtésével kezdtük. Majd amikor egy-egy fiókkönyvtár tatarozására került sor, állományát és szolgáltatásait is átalakítottuk az új koncepciónak megfelelően. Eredmény: az állomány 25-30%-át mint feleslegeset kivontuk (a lazábban kihelyezett állomány láttán az

olvasóknak az volt a kommentárja: nem is tudtuk, hogy ilyen sok könyvük van), a gyereksarok megtartása mellett az egész könyvtárat a gyerekek rendelkezésére bocsátottuk, s a fölösleges kettőzéseket (pl. alapvető referenzanyag) megszüntettük. A reform bevezetése után lefolytatott felmérés szerint a kétfedeles könyvtárakban is a használat 70-80%-a a családi fedélre esik. (Barcsi Zsuzsa: Egy kísérlet végén – a gyakorlat elején. A családi könyvtárak olvasói fogadtatása. Bp. 1988.) A KESZ forgalma évről-évre nő, s a kezdeti két motorbiciklit azóta először két Trabantra, majd két FIAT Uno-ra, legutóbb pedig már Volkswagenekre és Mazdákra cseréltük.

Magyarország egyetlen igazi megyei könyvtára

A mai magyar közkönyvtári ellátás alapjainak lerakását 1950 körül kezdték meg. (A szocialista rendszer egyik pozitív tette; hogy miért és hogyan történt, azt most ne firtassuk.) Akkor még központi forrásokból működtették a rendszert. Az ötvenes évek végén azonban a könyvtárakat átadták a helyi tanácsok fenntartásába abban a reményben, hogy jobb anyagi feltételeket fog biztosítani a helyi gazda. Ez a remény is úgy járt, mint minden remény: van, ami valóra vált belőle, van, ami nem. Mindenesetre azóta a magyar közkönyvtárügy egyik állandó problémája az, hogyan is lehetne a falvak könyvtárra szánt helyi erőforrásait egy kalapba gyűjteni, s ha ez nem is eredményez több pénzt, a nagyobb összegből jobban gazdálkodni, s így az ellátás színvonalát emelni. Vagyis egy virtuális megyei vagy körzeti könyvtárat létrehozni, amelynek fiókjai működnek az egyes településeken, az angol és a holland megyei könyvtárak példájára.

Mindenesetre Budapesten – szerencsére – egyetlen könyvtári költségvetés gondoskodik a közkönyvtári ellátásról: valamennyi fiókkönyvtár fenntartója a fővárosi tanács. S bár az egy főre eső könyvtári költségvetési ráfordítás talán a fővárosban a legalacsonyabb, a nagyobb összeg lehetővé teszi a hatékonyabb és hatásosabb felhasználást. Ennek eredményeképpen hozhattuk létre a már említett KESZ-t, ezért vezethettük be az audiovizuális és elektronikus dokumentumok központi beszerzését és feldolgozását, valamint letéti forgalmazását, ezért működtethetünk központi gazdasági és műszaki szolgáltatásokat, ezért jelentkezik nagyobb súllyal a főváros kulturális életében a könyvtár.

A mi problémánk most az, hogyan tudnánk mégis olyannyira érdekeltté tenni a kerületi önkormányzatokat, hogy az eddigi, inkább jelképesnek mondható támogatások helyett valóban lényeges mértékben járuljanak hozzá a területükön működő fiókkönyvtárak fenntartási költségeihez.

Ne félj az önköltséges szolgáltatásoktól; ha tényleg szükségesek, fizetnek érte.

Természetesen a magyar könyvtárosok világnézeti alapját is a felvilágosodás eszméi képezik. Ezért volt mindig is magától értetődő alaptörvény, hogy a közkönyvtári szolgálat ingyenes. Igen ám, de megjelentek az újabb és újabb dokumentumtípusok, a könyvtári költségvetés pedig még a nyomtatott anyag beszer-

CARLO CRIVELLI
Mária a gyermekkel, Szent Jeromossal és Szent Sebestyénnel

zésére sem volt elegendő. Mi közül választhatott a könyvtáros: a) nem vásárolt az új dokumentumokból; b) átcsoportosította saját költségvetését; c) több pénzt kért fenntartójától; d) a használók ítéletére bízta, elfogadják-e térítéses szolgáltatásként az av- és elektronikus anyagokat vagy sem.

Amikor ez a kérdés a nyolcvanas évek derekán először jelentkezett nálunk, bizony nagy vihart kavart szakmai berkekben. A mi könyvtárunkat egy kicsit árulónak tekintették kollégáink, hogy kezelési díj fejében kezdtük kölcsönözni a hanglemezeket, hangkazettákat, a CD-ket s két év óta a CD-ROM-okat is. A mi álláspontunk az volt, minthogy semmi kilátás nincs arra, hogy költségvetésünket fenntartónk megemeli, csak használóink támogatására számíthatunk. Ha szükségük van erre a szolgáltatásra, minden bizonnyal ki is fizetik az önköltséges árat érte. (A helybeli használatért természetesen nem kértünk térítést.) Így is történt: a videokazetták forgalma néhány évvel ezelőtt elérte a 78 millió forintot, ami mára persze visszaesett 50 millió alá. Most a CD-k és a CD-ROM-ok kölcsönzése van felfutóban.

Minden hazai kritika ellenére azért mertünk belevágni az új szolgáltatás önköltséges alapon történő megszervezésébe, mert számos külföldi példa állt előttünk. Ez esetben természetesen nem a gazdag skandináv könyvtárak példája, amelyek tudomásom szerint még tartják az ingyenesség frontját, de olyan „szegényebb” országok könyvtáraié, mint Anglia, Hollandia és mások.

S ha már térítést szedünk egyik szolgáltatásunkért, miért ne szedhetnénk másért is? Nyilván nem nagy pénzekekről van szó, de a térítési díj érzékelteti a használóval, hogy ez a szolgáltatás is anyagi és személyi költségekkel jár, amelyeket bizony nem fedez teljes mértékben az ő adójából a fenntartó által a könyvtárnak juttatott összeg.

A könyvtárközi kapcsolatokban is talán a mi könyvtárunk vezette be a térítési díj fogalmát. Országos botrány volt, amikor a könyvtárközi kölcsönzéssel járó munka és a postaköltség árát megkértük partnereinktől. Azóta számos nagy szolgáltató követte merész lépésünket. Amerikai kollégákkal beszélgetve ők nem találtak ebben semmi kivetnivalót: náluk is a könyvtárközi kölcsönzést konzorciumban végző könyvtárak évente elszámolnak egymással: aki többet küldött, kap a közös kasszából, aki többet kért, fizet bele. (A kisebb botrány után most már a Kulturális Minisztérium is azon van, hogy központi forrásokkal támogassa a könyvtárközi dokumentumellátást.)

Több adatbázisunkat adjuk el a könyvtári piacon; s addig, ameddig hajlandók érte a kért árat megfizetni, úgy véljük, meg vannak elégedve ezekkel a szolgáltatásainkkal. Clara pacta – boni amici, még ha könyvtárakról van is szó. (Egyébként először egy holland könyvtárostól hallottam, hogy egy géppel olvasható bibliográfiai rekord az bizony áru.)

Rendszeresen eladjuk kivont könyveinket a lakosságnak; nem is képzelik, mi mindenre akad vevő megfelelő áron. Előfordult, hogy elavult lexikonjainkat árvereztük el.

Kellemetlen szegénynek lenni, de tehetetlennak vagy butának lenni szegyen

Mint már korábban említettem, a FSZEK nem dűskál a pénzben. A pénztelenség érthető módon felment sok tennivaló elvégzése alól, megmagyarázza, hogy ilyen vagy olyan fejlesztésre miért nem került, kerülhetett sor. Egyet azonban nem lehet a pénztelenséggel megmagyarázni: a tehetetlenséget. Az innovációs készség hiányát. Sőt: minél szegényebb az ember, annál inkább arra kényszerül, hogy a nagyon is korlátozott erőforrásokból a maximumot hozza ki. Hát még ha olyan probléma megoldásáról van szó, amelyhez – legalábbis eleinte – nincs szükség különösebb anyagiakra. Annál inkább friss szemre, bátorságra és elszántságra.

Az ember körülnéz a világban, s azt látja, hogy a nagy tudományos, egyetemi és közkönyvtárak mindegyike már régen szabadpolcon kínálja kölcsönözhető állományát használóinak. S rápillant saját könyvtárára, amely mintha valami álmvilágban élne: még mindig minden egyes könyvet a zárt raktárból hoznak ki az olvasóknak, mert csak egy szerény méretű referenzgyűjtemény férhető szabadon hozzá. Az olvasók pedig egyre türelmetlenebbek a lassuló kiszolgálás miatt, egyre nehezebb raktári munkaerőhöz jutni, a numerus currens pedig remény-

telenül hosszan kígyózik. S még mindig él a kollégák fejében az az elavult nézet, hogy a központi könyvtár tudományos könyvtár, amelyben természetes dolog a zárt raktár.

Holott viszonylag egyszerű módon, kis költséggel meg lehetett oldani ezt a problémát, vagy jobban mondva kiküszöbölni ezt a szakmai csorbát. Annak idején 1931-ben, amikor a Wenckheim grófok palotáját, amelyben központi könyvtárunk működik, elég ügyesen könyvtárrá alakították át, a raktári traktusok némelyikét az olvasószolgálati terek szintjén helyezték el. Az állványok tengelytávolságát pedig viszonylag bőkezűen állapították meg. Így hát nem volt akadálya annak, hogy egyes raktári tereket megnyissunk a közönség előtt, a könyvkiadást pedig közvetlenül a megmaradó raktári terek és a nyilvános terek határára helyezzük. Arra nem volt se pénzünk, se személyzetünk, hogy visszamenőlegesen helyezzük szabad polcra állományunkat. Meg kellett elégednünk azzal, hogy az új beszerzések kerüljenek csak a szabadpolcos térbe. 1990. január 1-jén tettük meg a nagy ugrást a 19. század második feléből a 20. századba, vagy legyünk szerényebbek: a 20. első felébe. Az 1990-es impresszumú könyvek azóta esélyt kapnak arra, hogy megmutassák magukat az olvasóknak. (A könyvek azonban megkapják a zárt raktárba szóló raktári jelzetet is, ha netán később kicsinek bizonyulna a szabadpolcos tér.)

Azóta több, mint 40 000 kötetre nőtt a szabadpolcos állomány, a forgalom közel fele ebből az állományrészből bonyolódik le, a raktári szolgálat levegőhöz jutott, mert a kölcsönzőpult áthelyezésével nem a raktárosoknak kell gyalogniuk, hanem az olvasóknak. Azt hiszem, ha nem tesszük meg ezt a lépést majd egy évtizede, teljesen ellehetetlenült volna olvasóink kiszolgálása.

Ha jól emlékszem, az ösztönzést e megoldásra a Budapesten és Békéscsabán 1985-ben rendezett könyvtárépítési szeminárium adta, amely korábban más célt szolgáló épületek adaptációjával foglalkozott. A lübecki Városi Könyvtárat szabadpolcosította ilyenféleképpen az akkori igazgató, Bock úr. (Bock, Klaus: Problems of functioning and management. = Adaptation of buildings to library use. München, 1987. 134–141. p.)

A szabadpolcos rendszer bevezetésének igazi haszna azonban a központi könyvtár épületének rekonstrukciója során fog megmutatkozni. Erről később.

A kollégák részvétele nélkül kilátástalan az innováció

Az eltelt 10-15 éves innovációs periódusra visszatekintve meg kell erősítenem minden menedzsment tankönyv alaptételét: a munkatársak ellenére nem lehet érdemi innovációt végrehajtani, viszont ha megnyered őket, a siker nagyobb lesz a vártnál.

Nem fogom részletekbe menően leírni, mennyi vita előzött meg egy-egy innovációs intézkedést. Pontosan úgy zajlott le nálunk is, ahogyan máshol: a koncepció nyers formában való előterjesztése; kisebb részben megértés, nagyobb részben elutasítás; meggyőzés; módosítások; aktív támogatók köre, kísérleti bevezetés; üzemszerű működés; visszacsatoló ellenőrzés.

Igen nagy pozitívumnak tartom, hogy az innováció folyamata során rengeteget tanultak kollégáink. A munkából is, egymástól is. Az eredmények közé kell szá-

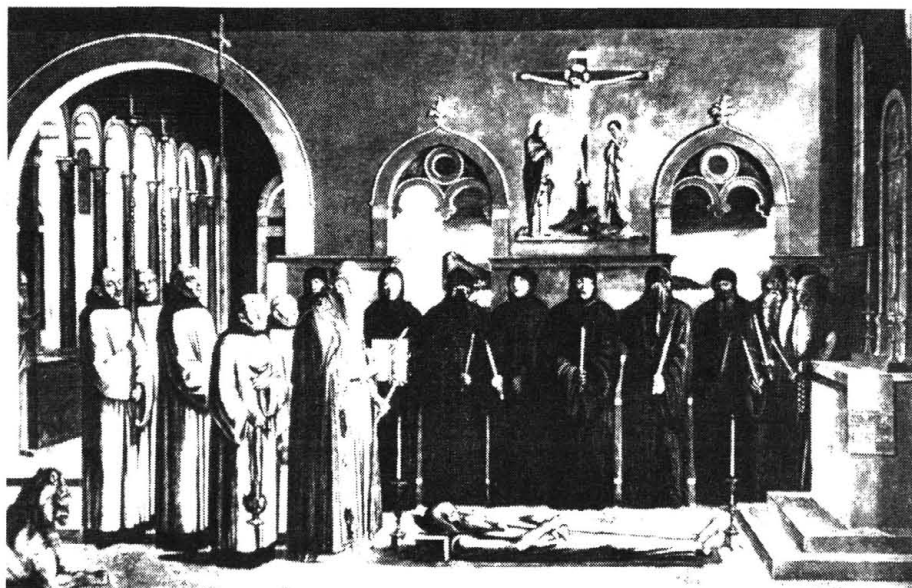
mítanunk a megváltozott szakmai tudatot, értékrendet, ismeretanyagot is. Csak egy kicsi példa. Amikor elkezdtek az új, hármastagoltású ellátási rendszer bevezetése kapcsán felújítani könyvtárainkat, az új tartalomnak megfelelően kellett a könyvtári terek arculatát, a bútorzat elhelyezését is megváltoztatni. Eleinte hosszú-hosszú vitákra, néhol a rábeszélő erő tekintéllyel való alátámasztására is szükség volt, hogy egy-egy családi vagy kétfedeles könyvtárat kialakítsunk. Most már mindenki természetesnek tartja, hogy ma másképpen néznek ki könyvtáraink, s egy-egy tatarozáskor az ott dolgozó könyvtárosok kezdeményezik és hajtják végre a betelepítési rend megváltoztatását.

Az új célok új erőket is felszabadítanak. Ha ugyanazokat a tényezőket egy új cél érdekében rendezzük át, pusztán ezzel provokáljuk a kollégák kreativitását. Senki sem szeret sikertelen lenni. Unatkozni sem. S minden rutinszerűen végzett munka előbb-utóbb unalmassá válik, bármilyen eredményes is. Ezért gondolom azt, hogy az innováció folyamatának állandónak kell lennie, már a kollégák lelki egészsége érdekében is. Régóta ismert jelenség az ún. kiégettség, az elfáradtság. Különösen fenyegeti ez azokat, akik olyan munkakörökben dolgoznak, ahol emberekkel kell foglalkozniuk. (Ezért hívják stewardess-betegségnek is.) Így a könyvtárosok is ki vannak téve ennek. Az innovációs tevékenység minden hatékonyságnövelő, minőségfejlesztő, racionalizáló hatásán túl segít leküzdeni a kiégettség érzését. Sőt, egy olyan attitűdöt fejleszt ki, amely sikerorientált, a dolgok pozitív oldalát tekinti, keresi az esélyeket, s állandó készenlétben áll megragadni azokat, nem veszíti el kedvét balszerencsében sem, ügyesen vonul vissza, s azonnal él az adódó alkalmakkal az előretörésre, hogy fordítson helyzetén.

Félve mondom ki, hogy a könyvtárügy szintjét alapvetően társadalmi, gazdasági, kulturális környezete határozza meg, mert mindenki könnyen hozhat ellenpéldákat. Még az sem biztos, hogy a könyvtárügyre költött közpénz egyenesen arányos az ország anyagi erejével. Annyit azonban tapasztalataim alapján merek mondani, hogy egyes esetekben, a körülmények szerencsés összejátszása következtében igenis lehet az ország átlagszintje fölé kerülni. Példa erre az olaszországi Rieti megyében a hatvanas évek végén megvalósított minta ellátási rendszer vagy egy-egy magyar megyei könyvtár. S ha nem is lehet minden tekintetben túltenni magunkat a reális adottságokon, mindig adódik egy-egy kitorési pont, ahol legalább a saját átlagunkat meghaladó teljesítményt vagyunk képesek produkálni.

Telematika nélkül pedig nem megy, avagy a kudarcból is lehet tanulni

Számítógépek és telekommunikációs eszközök nélkül nem létezhet modern könyvtárügy. Ez annyira nyilvánvaló, hogy le sem lett volna szabad írnom. Azért írtam le mégis, mert nagyon is tudatában vagyunk annak, mennyire elmaradtak vagyunk e tekintetben. Valóban szégyenünkre válik, hogy a FSZEK még mindig hagyományos, pontosabban manuális módon végzi a legmechanikusabb könyvtári tevékenységet, a kölcsönzést. Még mindig nem rendelkezünk egy olyan, almoduljaival minden könyvtári tevékenységre kiterjedő, a központi könyvtárat és a fiókkönyvtárak együttesét átfogó számítógépes szoftverrel, amely a könyvtári kőkorszakból való kilépésünket lehetővé tenné.

LAZZARO BASTIANI
Szent Jeromos temetése

Viszonylag régen, már a nyolcvanas évek elején elkezdtünk megismerkedni a számítástechnikával, s mivel nem tudtuk megszerezni a szükséges költségvetésen kívüli forrásokat egy számítógépes rendszer beszerzésére, egy kis partnercéggel közös fejlesztésbe kezdtünk. Lehet, hogy bátrabbnak kellett volna lennünk, s a költségvetésünkéből kellett volna kiszakítani egy tekintélyes összeget e célra, más feladatok rovására. Nem mertük megtenni. Persze így is főként költségvetési forrásokat szabadítottunk fel erre a célra. Azon lehet vitatkozni, hogy többbe került-e ez a megoldás, mintha kész rendszert vettünk volna meg; magam nem szeretnék állást foglalni. Ugyanis a tényleges eredmények néha feledtetik az emberrel, hogy mennyit is költött elérésükre.

Mindenesetre most rendelkezünk egy olyan szoftverrel (a neve TEXTLIB), amelyet a központi könyvtár, a Központi Ellátó Szolgálat bizonyos funkciókra (elsősorban katalogizálásra) jól tud használni, s kísérletképpen egy fiókkönyvtár már használja kölcsönzési almodulját is. Több adatbázist építünk segítségével (így például a közhasznú információs adatbázist, az irodalmi tanulmányok és kritikák adatbázisát, a magyar szociológiai szakirodalom adatbázisát, a budapesti helyismereti adatbázisokat). Ezeket az adatbázisokat több könyvtár meg is vásárolja és hasznosítja.

Az az elképzelésünk ugyan nem vált be, hogy ez a szoftver – folyamatos minisztériumi megrendelések segítségével és a közkönyvtárak összefogásával – az országban általánosan használt rendszerré válik (ld. a szlovén megoldást), annyit azonban elértünk, hogy nem bizonyult kidobott pénznek, amit eddig ráfordítottunk. Még akkor sem, ha előbb-utóbb egy szolid, Budapest valamennyi közkönyvtárát egységes rendszerbe foglaló számítógépes rendszert kell beszereznünk és installálnunk. Amíg ez megtörténik, könyvtáranként önmagában álló rendszerként kívánjuk használni a TEXTLIB-et.

A TEXTLIB segítségével rögzített, számítógéppel olvasható rekordok nem vesznek el, áttemelhetők a következő rendszerbe. Tehát a folyamatos katalógus-építésnek és a nemrégiben megkezdett retrospektív konverzióknak nincs akadálya, ami lényeges előfeltétele a tevékenységek és szolgáltatások megújításának a központi könyvtár épületének rekonstrukciójával párhuzamosan.

A TEXTLIB kifejlesztése jó iskola volt mindannyiunk számára. Kollégáink megismerkedtek a számítógépes technológia elemeivel – bár még sok házon belüli és kívüli továbbképzést kell szerveznünk számukra. S nemcsak hogy megismerkedtek a számítógéppel, kedvet is kaptak hozzá. Érezhető nyomás nehezedik a vezetésre a mind gyorsabb előrehaladás érdekében e területen. Egyre szaporodnak a PC-k a fiókkönyvtárakban is, használják a központi könyvtár által előállított adatbázisokat, a CD-ROM-ok szerves részévé váltak a tájékoztató apparátusnak, s egyre több helyen szervezik meg a központi adatbázis alapján a saját állományuk számítógépes katalógusát.

Nem megy mindez olyan könnyen, ahogyan elmondva látszik. Az igények, még inkább a vágyak és a lehetőségek állandó ellentmondásban vannak. Nincs elég gép, dögög a telekommunikáció, meg kellene erősíteni a számítógépesítési részleget, több tanfolyamot kellene szervezni, elromlottak a berendezések, hiba csúszott az adatátvitelbe stb. stb. Az eredmények nem képesek elfedni a mindennapi kis frusztrációkat. Tényleg átfogó, radikális, hatásos innováció előtt állunk.

Vízió nélkül sem megy, avagy vízióra van igazán szükség

A FSZEK-ben a víziók víziója már régóta, pontosabban megalapítása, 1904 óta a központi könyvtárnak megfelelő épülethez való juttatása. Sok más tervünk, amely eleinte vízióknak volt minősíthető, valóra vált, ez azonban sehogyan sem akart konkrét, kivitelezhető tervvé válni. Az 1904-es szükségelhelyezést, majd 1914 és 1931 között egy korábbi iskolaépület használatát követte egy főúri palotába való beköltözés (itt vagyunk most is), de egyik helyszín sem jelentett kielégítő megoldást. A központi könyvtár valójában soha nem válhatott egy teljes funkciójú közkönyvtárrá, mindig is – részben a helyszűke, részben ebből következően a könyvtárosi mentalitás miatt – főként tudományos könyvtárnak volt elkönyvelve a társadalomtudományok s ezen belül a szociológia szakterületén.

A könyvtár vezetése persze újra és újra igyekezett meggyőzni a politikusokat, a fenntartót, hogy Budapest, az ország fővárosa nem lehet meg egy minden tekintetben korszerű, a legváltozatosabb szolgáltatásokat kínáló központi közkönyvtár nélkül. Nem gondolt soha senki egy chicagói vagy glasgow-i méretű könyvtárra, megelégedett volna egy birminghamival vagy rotterdamiával is. Számos telket vettek szemügyre, építészek tervekét vázoltak fel, de a döntés egyre csak halasztódott. Csak a további elodázást szolgálta az a vita is, amely arról folyt, hogy teljesen új épület lenne-e előnyösebb, vagy pedig a jelenlegi lényeges bővítése.

Ugyanakkor a szorító helyhiány arra készítette a könyvtár vezetését, hogy újabb és újabb kiegészítő épületekre jelentse be igényét; sikerrel. Először megkaptuk a Wenckheim-palotához a Baross utcában csatlakozó épületet, majd a másik oldalon a Reviczky utcai szomszédunkat is. Az egyik külső kerületben egy régi moziépületben helyezhettük el a Központi Ellátó Szolgálatot. Nemrégiben megépít-

hettük a műhelyeinket, a kötetzetet és a nyomdát befogadó házat. Utoljára a Reviczky utca túloldalán, a központi könyvtártól 50 méterre lévő Pálffy-palotát kaptuk meg, amelyben a zenei részleget, a gazdasági irodákat és más kiegészítő szolgálatokat helyeztük el. Az új központi könyvtár víziója kezdett reális körvonalakat nyerni. 1997-ben a fővárosi tanács, 1998-ban a parlament szabad utat és együttesen 3 milliárd forintot adott a rekonstrukcióhoz és bővítéshez.

Először is azonban le kellett mondanunk arról, hogy vadonatúj, kifejezetten könyvtári célra emelt épületet kapjunk. Ez funkcionális hátrányokkal járhat, ugyanakkor azonban megtarthatjuk az olvasóink által igen nagyra értékelt atmoszférikus értékeket, amelyekkel a Wenckheim-palota rendelkezik. Nem szólváról, hogy egy rekonstrukcióra, bővítésre könnyebben lehet anyagi forrásokat szerezni, mint egy új beruházásra.

Fel kellett adnunk azt az elképzelésünket is, hogy a könyvtár alapterülete legalább 20-25 ezer négyzetméter legyen, két ok miatt is. Az egyik az, hogy a meglévő telkek és épületek felhasználásával ekkora alapterület nem nyerhető. A másik okot valójában azok a megfontolások jelentik, amelyek következtében úgy látszik, hogy megelégedhetünk egy mintegy 16-17 ezer négyzetméteres épülettel. Ezek a következők.

- A központi könyvtár lemondhat gyűjtőkörének bővítéséről a természet- és alkalmazott tudományok, a közgazdaságtudomány, a világirodalom irányába, ugyanis Budapest könyvtári tájképén az e szakterületeket gondozó könyvtárak néhány percnyi járásra vannak a FSZEK központi könyvtárától; e tekintetben tehát továbbra is megmaradhat a társadalomtudományi és a szociológiai súlypont.
- Talán megvalósul a jelszó, mely szerint nem birtokolni, hanem hozzáférni. Ez felmenti a mi könyvtárunkat is az alól, hogy mindent, amire szükség van, fizikálisan is beszerezzen.
- Tudomásul kell vennünk azt is, hogy archivális funkciónk meglehetősen korlátozott, pontosabban a budapesti helytörténeti dokumentumokra, tartalmi szempontból pedig a szociológiára vonatkozik. Így bátrabban selejtezhetjük az elavult, megrongálódott anyagot, éppen úgy, mint bármely közkönyvtár. (E tekintetben növelheti biztonságérzetünket, s csökkenti felelősségünket, hogy számíthatunk a nemzeti könyvtárra s Budapest más tudományos könyvtáira.)

Az új elhelyezési körülmények között azonban mégis gyökeresen megváltozik a könyvtár arculata. A kölcsönözhető, szabadpolcon lévő anyag – hála az 1990-ben megtett lépésnek – 100 000-es nagyságrendben áll majd az olvasók rendelkezésére, szakolvasótermek sora fogja kínálni a több mint 50 000-es prézens állományt, a legkeresettebb hírlapok és folyóiratok visszamenőleges évfolyamait a kurrens anyaggal együtt szabadpolcra helyezhetjük, a közhasznú információszolgálathoz beérkező kérdéseket folyamatos igénykutatásnak felfogva kialakítunk egy 30-40 000 dokumentumot befogadó információs piacteret, bevezethetjük az av- és elektronikus dokumentumok kölcsönzését, végre gyerekrészleget nyithatunk a központi könyvtárban is, napilapjainkat, hetilapjainkat és képeslapjainkat pedig kávéházi környezetben kínálhatjuk látogatóinknak.

E nagy változást előkészítő időszak eseményeit mint szerencsés véletleneket éltük meg a maguk idejében. Visszapillantva azonban egy tervszerű, célirányú-

tott, egymásra épülő elemekből álló akciósorozatnak látszanak. Valószínűleg azért, mert a könyvtárnak volt jövővíziója, s úgy tudott élni az esetenként adódó szerencsés lehetőségekkel, hogy logikus sorba rendeződve elvezettek a kitűzött célhoz. Ha minden jól megy – s miért ne menne jól? –, 2002-ben egy megújult és kibővített központi könyvtár fogadja majd az olvasókat.

A Donald Kacsá-szindróma

Donald Kacsá hajótörést szenved, és egy gumitutajon hanykolódik az óceánon. Feltűnik egy kardhal, amely fel akarja falni Donaldot. Ezért kardjával lyukat fúr a gumitutajba. Donald a lyukat eltömi az egyik ujjával. A kardhal újra támad. Újabb lyuk, újabb ujj. S ez így megy tovább, ameddig kacsánk valamennyi kéz- és lábujját fel nem használja. Mi lesz, ha a kardhal nem nyugszik, és újabb lyukat fúr a tutajon?...

Néha úgy érzem, hogy a könyvtár is olyan helyzetben van, mint Donald Kacsá. A kardhal szerepét azonban esetünkben a költségvetési megszorítások, az anyagi nehézségek játsszák el. Minden év egy-egy újabb lyukat fúr tutajunkon, amelyet valamivel be kell tömni, ha nem akarunk elsüllyedni vagy a kardhal torkába kerülni. Ha visszapillantok az elmúlt évekre, azt látom, hogy hol a fiókkönyvtárak számának csökkentése, hol a két bibliobuszunk felszámolása, hol a beiratkozási és késedelmi díjak megemlése, hol a térítéses szolgáltatások bevezetése, hol az ÁFA visszaigényelhetősége, hol a szervezet korszerűsítése (pl. 23 kerületi alrendszer helyett 6 regionális alrendszer kialakítása), hol a menedzsment erősítése (pl. a participatív vezetés megvalósítása, a költséggazdálkodás decentralizálása, az anyagi érdekelttség és költségtudatosság növelése), hol a munkanélküliek jelentős állami támogatással való alkalmazása stb. volt az, amit egy-egy újabb lyuk betömésére használhattunk fel. Sajnos, a kardhal tovább támad.

A 90-es évek első felében járt nálunk az egyik los angeles-i egyetemi könyvtár igazgatója. Elmondta, hogy munkaidejének 75-80%-át arra fordítja, hogy kiegészítő anyagi forrásokat hajtson fel könyvtára számára. Hiszen előfordult már, hogy az egyik évről a másikra 10-15%-kal csökkentette az egyetem a könyvtár költségvetését.

Úgy látszik, mindannyiunkat kínozza a Donald Kacsá-szindróma. Ezért egy napra sem szüneteltethetjük az ellene való védekezést. Ha elfogynak ujjaink, akkor más dugókat kell találnunk. Lehet, hogy legközelebb a PR-aktivitás, a társadalmi nyilvánossághoz való fordulás ment meg bennünket, lehet, hogy gazdag szponzorokat fogunk találni, lehet, hogy az állami és magánalapítványok nyújtanak több segítséget. Sokat várunk az új könyvtári törvény által nyitott új forrásoktól is. Még az is lehet, hogy feljebb kapaszkodunk a fenntartók elsőbbségi rendjében. Egy biztos: jól teszed Donald, ha újabb dugók után nézel!

Papp István

[A prágai Goethe-Institut és az Institut Français által 1998. december 3–4-én rendezett konferencián (A közkönyvtárak egy új Európában II.) elhangzott előadás szövege.]